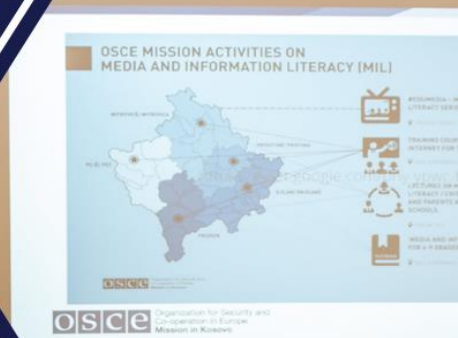

VIŠE OD LAŽNIH VESTI

UNAPREĐENJE MEDIJSKE I INFORMACIONE
PISMENOSTI ZA INFORMISANO DRUŠTVO

osce Organization for Security and
Co-operation in Europe
Mission in Kosovo

Mart 2025

VIŠE OD LAŽNIH VESTI

Unapređenje medijske i
informacione pismenosti
za informisano društvo

Mart 2025

Sadržaj

Spisak skraćenica.....	3
Priznanja	5
Pregled izveštaja.....	6
Pregled praktične politike 1: Jačanje medijske pismenosti za društvo otpornije na informacione poremećaje.....	7
Problematika	7
Rezultati	8
Preporuke	9
Zaključak	10
Bibliografija.....	10
Pregled praktične politike 2: Potreba za integracijom edukacije o veštačkoj inteligenciji u školama.....	11
Problematika	11
Rezultati	12
Preporuke	12
Zaključak	13
Bibliografija.....	13
Pregled praktične politike 3: Profesionalna etika i multikulturalizam u medijskom izveštavanju o marginalizovanim grupama	15
Problematika	15
Rezultati	16
Preporuke	17
Zaključak	18
Bibliografija.....	18
Pregled praktične politike 4: Prikaz žena u tekstovima albanske popularne muzike kroz stereotipe i seksistički jezik.....	19

Problematika	19
Rezultati	20
Preporuke	21
Zaključak	21
Bibliografija.....	21
Pregled praktične politike 5: Medijska pismenost kao rešenje za osnaživanje učenika u borbi protiv onlajn rizika	23
Problematika	24
Rezultati	24
Preporuke	25
Zaključak	25
Bibliografija.....	26
Pregled praktične politike 6: Uloga veštačke inteligencije u povećanju tačnosti i brzine u borbi protiv dezinformacija.....	27
Problematika	27
Rezultati	27
Preporuke	28
Zaključak	29
Bibliografija.....	29

Spisak skraćenica

EU	Evropska unija
MIP	Medijska i informaciona pismenost
NKM	Nezavisna komisija za medije
NNŽ	Nasilje nad ženama
NVO	Nevladina organizacija
OEBS	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
RFoM	Predstavnik za slobodu medija
SK	Skupština Kosova
SLAPP	Strateške tužbe protiv učešća javnosti
SŠK	Savet za štampu Kosova
Unesko	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNK	Udruženje novinara Kosova
VERLT	Nasilni ekstremizam i radikalizacija koji vode ka terorizmu
VI	Veštačka inteligencija

Predgovor

U današnjem digitalnom pejzažu koji se brzo razvija, širenje informacija kroz različite medijske kanale transformisalo je način na koji društva konzumiraju i tumače sadržaj. Iako ova digitalna ekspanzija nudi dosad nezabeležen pristup znanju, ona donosi i izazove, pre svega u vidu širenja pogrešnih informacija i dezinformacija. Ovi izazovi naglašavaju ključnu potrebu za snažnom medijskom i informacionom pismenošću (MIP) kako bi se pojedinci osnažili veštinama za kritičku procenu i interakciju sa medijskim sadržajem.

Prepoznajući ovu suštinsku važnost, Misija OEBS-a na Kosovu je na čelu promovisanja MIP-a još od 2016. godine. Naša nastojanja su započela inicijativama usmerenim na uvođenje MIP-a u formalni obrazovni sistem, tesno saradujući sa Ministarstvom obrazovanja, javnim univerzitetima i organizacijama građanskog društva. Ova saradnja je doprinela uvođenju MIP-a kao izbornog predmeta u osnovne i srednje škole i njegovom usvajanju kao obaveznog predmeta na nekoliko javnih univerziteta, počev od akademske 2023/2024.

Naši strateški ciljevi su višestruki: da negujemo kritičko mišljenje među mladima, unapredimo potencijale prosvetnih radnika da predaju MIP i podignemo svest javnosti o važnosti razumnog konzumiranja medija. U partnerstvu sa organizacijama kao što je DokuFest, osposobili smo preko sedamdesetoro nastavnika srednjih škola o inovativnim metodologijama podučavanja MIP-a, omogućavajući im da efikasno prenesu ove osnovne veštine svojim učenicima.

Osim toga, Misija je direktno saradivala sa učenicima kroz radionice i predavanja, kojima je obuhvaćeno preko hiljadu srednjoškolaca i studenata u različitim zajednicama. Ovi programi snabdevaju mlade ljude alatima za navigaciju u složenom medijskom okruženju, prepoznavanje lažnih vesti i razumevanje uticaja medija na društvo.

Aktivnosti namenjene građanima ostaju kamen temeljac našeg pristupa. Kroz televizijske obrazovne programe, kampanje u društvenim medijima i interaktivne kvizove nastojimo da uključimo širu javnost u razgovore o medijskoj pismenosti. Posebno su se naše kampanje o medijskoj pismenosti bavile izazovima do kojih su dovele pogrešne informacije tokom pandemije kovid-19, naglašavajući važnost provere informacija i konsultovanja verodostojnih izvora.

Naša dostignuća u razvoju i promovisanju medijske i informacione pismenosti na Kosovu rezultat su zajedničkih napora sa širokim spektrom partnera, uključujući obrazovne institucije, medijske organizacije i aktere građanskog društva. Zajedno, mi gradimo otporno društvo sposobno za kritičku interakciju sa medijima, čime jačamo demokratske vrednosti i ljudska prava na Kosovu.

Priznanja

Misija OEBS-a na Kosovu izražava najdublju zahvalnost Bljerti Aljiu i Drenu Gerguriju sa Univerziteta u Prištini na njihovom neprocenjivom doprinosu u izradi ovih pregleda praktičnih politika. Njihova stručnost, istraživanje i posvećenost unapređenju medijske i informacione pismenosti (MIP) odigrali su ključnu ulogu u formulisanju ovog dokumenta.

Bljerta Aljiu, doktorantkinja i asistentkinja na Katedri za žurnalistiku, pružila je ključne uvide u etičko izveštavanje medija, prikazivanje marginalizovanih grupa i uticaj digitalnog sadržaja na javnu percepciju. Njeno istraživanje o rodnoj zastupljenosti, medijskoj etici i edukaciji o medijskoj pismenosti značajno je doprinelo preporukama navedenim u ovom dokumentu.

Dren Gerguri, doktor nauka, asistent na Katedri za žurnalistiku, dao je značajan doprinos kroz svoje istraživanje o veštačkoj inteligenciji, dezinformacijama i mehanizmima za proveru činjenica. Njegova analiza pogrešnih informacija vođenih veštačkom inteligencijom, medijske manipulacije i uloge medijske pismenosti u borbi protiv lažnih vesti, pružila je čvrstu osnovu za preporuke o politici za jačanje kosovskog medijskog prostora.

Njihovi zajednički naponi bili su ključni u izradi na činjenicama zasnovanih strategija za poboljšanje medijske pismenosti, promovisanje etičkog novinarstva i osnaživanje zajednica alatima za kritičku interakciju sa medijima, čime se podstiče stvaranje društva koje je informisanije i medijski pismenije.

Pregled izveštaja

Brza digitalna transformacija i porast dezinformacija predstavljaju značajne izazove za demokratska društva, čineći medijsku i informacionu pismenost (MIP) ključnim oruđem u borbi protiv pogrešnih informacija, podsticanju kritičkog razmišljanja i promovisanju odgovorne interakcije sa medijima. Kosovo je među najniže rangiranim u Evropi po medijskoj pismenosti, zbog čega je njegovo stanovništvo veoma podložno dezinformacijama, pristrasnom izveštavanju i digitalnoj manipulaciji. Uprkos ovoj hitnoj potrebi, Kosovu nedostaju sveobuhvatna strategija za medijsku i informacionu pismenost, strukturiran nastavni plan i program i odgovarajuće osposobljavanje nastavnika, što čini neophodnim izradu sistematskih politika koje integrišu medijsko obrazovanje u svim institucijama.

Ovaj dokument objedinjuje šest pregleda praktičnih politika, koji ocenjuju ključne izazove MIP-a i predlažu strateška rešenja. Nalazi naglašavaju potrebu za sveobuhvatnim i koordinisanim pristupom, uključujući integraciju MIP-a kao osnovnog predmeta u sistem formalnog obrazovanja, osposobljavanje nastavnika kroz potrebnu obuku i širenje inicijativa za podizanje javne svesti. Ističe se i da je sve više potrebna pismenost o veštačkoj inteligenciji, s obzirom na njenu sve veću ulogu u oblikovanju informacionih ekosistema. Pregledi praktičnih politika dalje govore o važnosti etičke i inkluzivne medijske zastupljenosti marginalizovanih grupa, posebno u borbi protiv stereotipa i pristrasnog izveštavanja. Pored toga, jačanje digitalnih kompetencija učenika i učenica je od vitalnog značaja za navigaciju kroz onlajn rizike kao što su pogrešne informacije, sajber maltretiranje i manipulacije. Alati za proveru činjenica zasnovani na veštačkoj inteligenciji takođe su identifikovani kao ključni za efikasnu proveru informacija, dok je rešavanje pitanja rodni stereotipa u popularnim medijima od suštinskog značaja za negovanje inkluzivnijih i pravednijih društvenih narativa.

Misija OEBS-a na Kosovu ima centralnu ulogu u zagovaranju reformi u vezi sa MIP-om tako što podstiče saradnju između kreatora politika, prosvetnih radnika, medijskih profesionalaca i aktera građanskog društva. Kroz svoju podršku odgovornom novinarstvu, programima digitalne pismenosti i javnom diskursu zasnovanom na činjenicama, Misija doprinosi razvoju informisanijeg i otpornijeg društva. Ulaganje u MIP nije samo jačanje sposobnosti Kosova da se suprotstavi pogrešnim informacijama, već je to fundamentalni korak ka očuvanju demokratskih principa, obezbeđivanju slobode medija i negovanju kulture informisanog i aktivnog angažovanja građana u sve digitalnijem svetu.

Pregled praktične politike 1: Jačanje medijske pismenosti za društvo otpornije na informacione poremećaje

Priredio: Dren Gerguri, asistent, dr nauka – Katedra za žurnalistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Prištini

Kosovo trenutno zauzima pretposlednje mesto na Evropskom indeksu medijske pismenosti¹. Uprkos hitnoj potrebi za poboljšanjem, Vlada Kosova tek treba da preduzme konkretne korake za rešavanje ovog pitanja. Nepostojanje sveobuhvatne strategije medijske pismenosti, nastavnog plana i programa i obuke nastavnika za predmet medijska pismenost ostavlja društvo nespremno i izloženim dezinformacijama i drugim vrstama iskrivljavanja informacija. Medijska pismenost uključuje veštine razumevanja, analize, procene i kreiranja medijskog sadržaja, a one su neophodne za izgradnju društva otpornog na iskrivljavanje informacija. U ovom dokumentu predlaže se sveobuhvatan pristup poboljšanju medijske pismenosti na Kosovu, zasnovan na najboljim međunarodnim praksama i njegovim specifičnim potrebama.

Problematika

Nedostatak medijske pismenosti ostavlja društvo nezaštićenim pred iskrivljavanjem informacija i izlaže ga nizu rizika, posebno u svakodnevnom suočavanju sa dezinformacijama o različitim temama. Ovo je posebno zabrinjavajuće zbog osetljive situacije na Kosovu i mogućnosti da kampanje dezinformacija rezultira nasiljem. Ljudi mogu poverovati izmanipulisanim informacijama i postupati na osnovu njih. Međutim, ova zabrinutost može biti prisutna u velikoj meri i u izbornom procesu, jer su dezinformacije jedan od načina koji se koristi da se utiče na donošenje odluka birača.

Pored oblikovanja percepcije javnosti, nedostatak medijske pismenosti omogućava da određeni stereotipi i narativi dobiju snagu, dodatno produbljujući društvenu polarizaciju. Danas se informacije veoma brzo šire, posebno kada su lažne. Kada manipulirani sadržaj postane viralan, on može da stigne do hiljada ljudi pre nego što se proverí i ispravi. Mnogi ljudi nemaju veštine da dekonstruišu izmanipulisane informacije, te postaju žrtve prevare.

Iako su transformacije u svetu informacija donele mnoge prednosti, one su uvele i značajne izazove, povećavajući izloženost društva iskrivljavanju informacija. Doprinoseći širenju medijske pismenosti u društvu osnažujemo pojedince da razumeju, identifikuju i kritički ocenjuju medijski sadržaj, kao i da budu odgovorni konzumenti medija. Iskrivljavanje informacija se manifestuje u tri glavna oblika:

- Dezinformacije: namerno širenje lažnih informacija radi manipulacije;

¹ Open Society Institute Sofia, Media Literacy Index 2023, <https://osis.bg/wp-content/uploads/2023/06/MLI-report-in-English-22.06.pdf>

- Obmanjujuće informacije: nenamerno širenje netačnih informacija;
- Pogrešne informacije: korišćenje istinitih informacija za nanošenje štete.²

Ovi izazovi su posebno alarmantni u osetljivom kontekstu Kosova, gde bi informacioni poremećaji mogli da podstaknu nasilje ili značajno utiču na ključne društvene i političke procese. Prethodne studije na Kosovu su potvrdile da stanovništvo Kosova ima poteškoća da razlikuje lažne od istinitih informacija.³ Svaki od ovih oblika zahteva posebno osmišljen pristup, ali jačanje medijske pismenosti ostaje jedno od najefikasnijih i dugoročnih rešenja za borbu protiv informacionih poremećaja.

Rezultati

Kosovo bez sveobuhvatne strategije za medijsku pismenost - U različitim opštinama na Kosovu medijska pismenost je uvrštena kao izborni predmet u pojedinim školama, ali mnoge druge škole uopšte nemaju taj predmet, što je ozbiljna prepreka širenju medijske pismenosti na sve učenike. Ne postoji sveobuhvatna strategija za medijsku pismenost. Iako se Strategija za obrazovanje 2022-2026⁴ Ministarstva prosvete, nauke, tehnologije i inovacija bavi digitalizacijom i razvojem digitalnih kompetencija, ona ne kompenzuje izostanak medijske pismenosti u strategiji. Termini *digitalna kompetencija* i *medijska pismenost* se često koriste zajedno, ali imaju različita značenja. Digitalna kompetencija se odnosi na sposobnost efikasnog korišćenja tehnoloških alata⁵, dok se medijska pismenost fokusira na kritičko razumevanje i analizu sadržaja koji se prenosi putem ovih alata⁶.

Postoje različiti modeli za integraciju medijske pismenosti u školske programe, pri čemu je Finska prepoznata kao najuspešnija u uvođenju medijske pismenosti u sve sfere društva. U Finskoj se primenjuje model međupredmetne integracije, gde se medijska pismenost predaje u okviru nekoliko različitih predmeta, a podučavanje počinje još u vrtiću.⁷ Drugi model integracije medijske pismenosti u škole je kada medijska pismenost postane poseban predmet. To smo primetili u slučaju Kosova, gde se očekuje da se medijska pismenost predaje kao poseban predmet.⁸

² Claire Wardle and Hossein Derakhshan, Information Disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking, Council of Europe, 2017, <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>

³ Gëzim Qerimi & Dren Gërguri, Infodemic and the Crisis of Distinguishing Disinformation from Accurate Information: Case Study on the Use of Facebook in Kosovo during COVID-19, *Information & Media*, 94, 87-109. <https://doi.org/10.15388/Im.2021.94.56>

⁴ Strategija obrazovanja 2022-2026, MONTI, Priština, 2022, <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/10/03-Strategija-e-Arsimit-2022-2026-Alb-Web.pdf>
SRP: <https://masht.rks-gov.net/sr/strategija-obrazovanja2022-2026/>

EN: <https://masht.rks-gov.net/en/education-strategy2022-2026/>

⁵ Anusca Ferrari, Digital Competence in practice: An analysis of frameworks, (Publications Office of the European Union: Luxembourg, 2012).

⁶ James Potter, Introduction to Media Literacy, (Sage: Thousand Oaks: California, 2016).

⁷ Reijo Kupiainen, Sara Sintonen, & Juha Suoranta. Decades of Finnish Media Education. Finnish Society on Media Education, 2008, <https://mediakasvatus.fi/wp-content/uploads/2018/09/decades-of-finnish-media-education.pdf>

⁸ Dren Gërguri, Media literacy should be promoted, but how and what are the challenges? *European Journalism Observatory (EJO)*, 2020, <https://al.ejo-online.eu/kryesoret/edukimi-medial-duhet-te-promovohet-por-si-dhe-cilat-jane-sfidat>

Kosovo, pretposlednje u indeksu medijske pismenosti - Finska se prema nekoliko međunarodnih studija rangira kao zemlja najotpornija na informacione poremećaje. U izveštaju Instituta za otvoreno društvo o Indeksu medijske pismenosti⁹, Finska se dosledno rangira kao zemlja sa najviše uspeha u primeni medijske pismenosti u celom društvu. Danska je druga na ovoj listi, a Kosovo pretposlednje. U ovom izveštaju ocenjuje se potencijal otpornosti zemalja na uticaj „lažnih vesti“ i fenomen post-istine, koristeći različite pokazatelje, kao što su sloboda medija prema izveštajima organizacija „Freedom House“ i „Reporteri bez granica (RSF)“, učinak obrazovanja kroz OECD-ov PISA test, istraživanje javnog mnjenja kroz „Svetsko istraživanje vrednosti (Word Values Survey) i politički angažman preko UN-ovog indeksa e-učešća. Pretposlednje mesto ukazuje na to da se Kosovo suočava sa značajnim izazovima u širenju i razvoju medijske pismenosti.

Preporuke

- Obrazovne institucije treba da uvrste medijsku pismenost u nastavne planove i programe na svim nivoima obrazovanja, kao samostalan predmet i integrisanu u druge predmete, po uzoru na Finsku. Integrisanje medijske pismenosti bolje bi osposobilo društvo za snalaženje u informacionom okruženju.
- Vlada Kosova treba da izradi sveobuhvatnu strategiju za medijsku pismenost, kojom se predviđaju osposobljavanje nastavnika, nastavni planovi i programi za različite nivoe obrazovanja i literatura koju će nastavnici koristiti.
- Pored obrazovanja, treba podsticati i finansijski podržavati inicijative u zajednici koje se fokusiraju na medijsku pismenost. Organizacije građanskog društva treba kroz različite aktivnosti da nastoje da popune praznine u širenju medijske pismenosti koje ostavlja formalno obrazovanje. Organizacije građanskog društva, nevladine organizacije, grupe mladih ili druge organizacije koje okupljaju određene društvene grupe treba da učestvuju u kreiranju programa medijske edukacije kroz radionice, kurseve i kampanje za podizanje svesti. Ove aktivnosti mogu obuhvatiti niz tema, od razvoja veština za analizu vesti i identifikovanje dezinformacija do promovisanja odgovornog korišćenja društvenih medija.
- U mnogim zemljama u svetu, gradske javne biblioteke su prostori koji se koriste za organizovanje navedenih aktivnosti zajednice.
- Na lokalnom nivou, opštine, u saradnji sa javnim bibliotekama, treba da organizuju radionice, kurseve i obrazovne resurse za ljude svih starosnih grupa.
- Digitalne platforme mogu da se koriste za kreiranje onlajn edukativnog sadržaja, onlajn kurseva ili blogova za medijsko obrazovanje, sa ciljem stvaranja šire zajednice koja radi na poboljšanju medijskih veština svih članova društva.
- Treba finansirati istraživanja u oblasti medijske pismenosti i informacionih poremećaja, i

⁹ Open Society Institute Sofia, Media Literacy Index 2023, <https://osis.bg/wp-content/uploads/2023/06/MLI-report-in-English-22.06.pdf>

- Treba razviti alate koji će pomoći u otkrivanju informacionih poremećaja i izgraditi i ojačati veštine medijske pismenosti.

Zaključak

Jačanje medijske pismenosti zahteva sveobuhvatan pristup koji uključuje i druge institucije sem obrazovnih, zajedno sa organizacijama građanskog društva, koje zajedno rade na poboljšanju otpornosti društva na informacione poremećaje. Pored obrazovanja u školama, inicijative koje predvode zajednice su od ključnog značaja za dopiranje do različitih društvenih grupa i povećanje njihove otpornosti na kampanje dezinformacija.

Jačanje medijske pismenosti doprinosi stvaranju društva otpornog na informacione poremećaje. Društvo koje može da razume i kritički analizira medijski sadržaj sa kojim dolazi u kontakt biće spremnije da se izbori sa svakim vidom iskrivljavanja informacija, kao i da donosi informisane odluke, ne podležući manipulaciji.

Bibliografija

- Ferrari, Anusca. Digital Competence in practice: An analysis of frameworks, (Publications Office of the European Union: Luxembourg, 2012).
- Gargling, Dren. Media literacy should be promoted, but how and what are the challenges? European Journalism Observatory (EJO), 2020, <https://al.ejo-online.eu/kryesoret/edukimi-medial-duhet-te-promovohet-por-si-dhe-cilat-jane-sfidat>
- Kupiainen, Reijo, Sara Sintonen, & Juha Suoranta. Decades of Finnish Media Education. Finnish Society on Media Education, 2008, <https://mediakasvatus.fi/wp-content/uploads/2018/09/decades-of-finnish-media-education.pdf>
- Open Society Institute Sofia, Media Literacy Index 2023, <https://osis.bg/wp-content/uploads/2023/06/MLI-report-in-English-22.06.pdf>
- Potter, James. Introduction to Media Literacy, (Sage: Thousand Oaks: California, 2016).
- Qerimi, Gëzim & Dren Gërguri, Infodemic and the Crisis of Distinguishing Disinformation from Accurate Information: Case Study on the Use of Facebook in Kosovo during COVID-19, Information & Media, 94, 87-109. <https://doi.org/10.15388/Im.2021.94.56>
- Strategija obrazovanja 2022-2026, MONTI, Priština, 2022, <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/10/03-Strategija-e-Arsimit-2022-2026-Srb-Web-01.pdf>
- Wardle, Claire and Hossein Derakhshan, Information Disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking, Council of Europe, 2017, <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c>

Pregled praktične politike 2: Potreba za integracijom edukacije o veštačkoj inteligenciji u školama

Priredio: Dren Gerguri, asistent, dr nauka – Katedra za žurnalistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Prištini

Veštačka inteligencija predstavlja moćnu tehnologiju koja menja i utiče na naše živote. Njena uloga se širi na svakodnevni život ljudi, bez obzira na oblast ili profesiju kojom se bave, uključujući medicinu, obrazovanje, medije, itd. S obzirom na njen dosadašnji uticaj, kao i tendenciju sve većeg uključivanja veštačke inteligencije u živote ljudi, od esencijalne važnosti je da se društva edukuju o veštačkoj inteligenciji, njenoj ulozi, mogućnostima i etičkim implikacijama, a ne samo o tehnologiji. Edukacija o veštačkoj inteligenciji obuhvata četiri ključna elementa: razumevanje toga šta je veštačka inteligencija; kako je odgovorno koristiti; koji su mogući rizici; i koje su veštine potrebne za rad sa veštačkom inteligencijom. Sve navedeno pomaže u efikasnijoj interakciji sa tehnologijom veštačke inteligencije, odgovornijem korišćenju veštačke inteligencije, kritičkoj proceni etičkih implikacija veštačke inteligencije, kao i u prepoznavanju uloge veštačke inteligencije u društvu uopšte. Znanje i veštine u korišćenju veštačke inteligencije omogućavaju njenim korisnicima da znaju koji alati veštačke inteligencije najbolje odgovaraju njihovim ciljevima, na primer, za veću kreativnost u pisanju teksta može se koristiti ChatGPT¹⁰, ali ako se žele rezultati koji se oslanjaju na izvore, onda je Copilot¹¹ naprednija alatka od ChatGPT.

Problematika

Brz napredak tehnologije, posebno veštačke inteligencije, dovodi do značajnih promena koje će nastaviti da oblikuju naš svakodnevni život. Da bi se uspešno odgovorilo na ovu transformaciju, neophodno je da svi budu informisani i proaktivni u pripremi za sve veću integraciju veštačke inteligencije u razne aspekte društva.

Na to je reagovao i Unesko, pozivajući vlade da izrade neophodne propise za korišćenje veštačke inteligencije u školama.¹² Generalna direktorica Uneska Odri Azulej navodi da „veštačka inteligencija može biti izuzetna prilika za ljudski razvoj, ali može i naneti štetu i izazvati predrasude”.¹³ Ona dodaje da veštačka inteligencija ne može biti integrisana u obrazovanje bez angažovanja javnosti i neophodnih propisa koje bi države usvojile.

Društvo koje nije edukovano o veštačkoj inteligenciji sve dublje ulazi u svet veštačke inteligencije, a da pritom ne stiče znanja i veštine neophodne za ovu tehnologiju. Tako ljudi mogu donositi važne odluke nakon interakcije sa veštačkom inteligencijom, nesvesni njenih ograničenja, kao što

¹⁰ <https://chatgpt.com/>

¹¹ <https://copilot.microsoft.com>

¹² UNESCO, UNESCO calls for regulations on AI use in schools, 2023, <https://news.un.org/en/story/2023/09/1140477>

¹³ UNESCO, UNESCO calls for regulations on AI use in schools, 2023, Ibid.

je, u nekim slučajevima, netačnost informacija koje VI pruža. Sa ograničenim znanjem o veštačkoj inteligenciji, društvo postaje podložnije manipulaciji kroz dezinformacije generisane veštačkom inteligencijom, kao što su dipfejk (eng. deepfakes) zapisi.¹⁴

Istovremeno, edukacija o veštačkoj inteligenciji pomaže pojedincima da razumeju njena trenutna ograničenja, posebno njenu zavisnost od podataka na osnovu kojih se obučava. Ako su ti podaci pristrasni ili ih nema dovoljno, rezultati rada modela veštačke inteligencije mogu biti netačni ili nepouzdati.

Rezultati

Potreba za prilagođavanjem postojećih nastavnih planova tehnološkom razvoju - Važno je integrisati edukaciju o veštačkoj inteligenciji u školske planove i programe kako bi se prepoznao i postigao dugoročni uticaj veštačke inteligencije na društvo. Od esencijalne je važnosti da svi, čak i u ranoj dobi, razumeju koncept veštačke inteligencije, implikacije koje ona ima po društvo i etičke aspekte korišćenja njenih alata. Edukacija o veštačkoj inteligenciji može se integrisati u školske planove i programe za različite predmete, počevši od osnovnih pojmova i postepeno prelazeći na odgovornu upotrebu veštačke inteligencije, programiranje i kreiranje novih alata zasnovanih na veštačkoj inteligenciji. Da bi se to postiglo, neophodno je prilagoditi postojeći nastavni plan i program, obučiti nastavnike i uspostaviti i unaprediti infrastrukturu u školama.

U svom „Vodiču o generativnoj veštačkoj inteligenciji u obrazovanju i istraživanju“,¹⁵ Unesco naglašava potrebu da pojedinci unaprede veštine kako bi se ova tehnologija koristila etički, odgovorno i efikasno. Edukacija o veštačkoj inteligenciji doprineće razvijanju ovih veština, što će pomoći ljudima da maksimalno iskoriste alate veštačke inteligencije, istovremeno svodeći njihove rizike na minimum.

Preporuke

Formalna i neformalna edukacija o veštačkoj inteligenciji

Integracija u školski kurikulum ⇒ Da bi se prepoznao dugoročni uticaj veštačke inteligencije na društvo, edukacija o veštačkoj inteligenciji mora se integrisati u nastavne planove i programe. Tamo gde je to neophodno škole treba da unaprede infrastrukturu kako bi obezbedile neophodne uslove za razvoj predmeta povezanih sa veštačkom inteligencijom. Pored toga, nastavnici se suočavaju sa izazovom praćenja brzog razvoja tehnologije veštačke inteligencije kako bi bili u toku sa poslednjim dešavanjima.

Prilagođavanje sadržaja za različite starosne grupe ⇒ Potrebno je prilagoditi nastavne planove i programe različitim razredima i deci objasniti osnovne koncepte veštačke inteligencije, dok se nastavni planovi i programi na višem preduniverzitetskom nivou mogu dalje razrađivati u cilju odgovorne upotrebe i kreiranja alata veštačke inteligencije.

¹⁴ Dren Gërguri, Information disorder in the digital age, Open Access, 2023, https://www.researchgate.net/publication/375229895_Fake_News_Information_Disorder_in_the_Digital_Age

¹⁵ UNESCO, Guidance for generative AI in education and research, 2023, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693/PDF/386693eng.pdf.multi>

Inicijativa zajednice za edukaciju o veštačkoj inteligenciji ⇒ Pored formalnog obrazovanja, potrebne su i inicijative zajednice za edukaciju o veštačkoj inteligenciji, kao što su radionice za različite društvene grupe, onlajn moduli ili kursevi prilagođeni individualnom tempu učenja. Razne organizacije građanskog društva mogu doprineti ovom kratkoročnom rešenju pružanjem prilika za učenje kroz radionice, seminare i onlajn kurseve prilagođene individualnom tempu učenja. Zbog svoje fleksibilnosti onlajn kursevi postaju sve popularniji, jer omogućavaju polaznicima da uče svojim tempom, uklapajući obrazovanje u svoje raspored bez obzira na geografsku udaljenost ili druge prepreke koje često otežavaju fizičko prisustvovanje programima.

Edukativna kampanja ⇒ Medijska kampanja je još jedan vid uključivanja odraslih članova društva koji više nisu u sistemu formalnog obrazovanja.

Saradnja između organizacija građanskog društva, nevladinih organizacija i tehnoloških kompanija ⇒ Organizacije građanskog društva i nevladine organizacije mogu saradivati sa tehnološkim kompanijama, kombinujući svoju stručnost sa njihovim tehničkim znanjem kako bi organizovali uticajne događaje i inicijative. Ovakvi vidovi saradnje mogu pomoći većem širenju svesti o veštačkoj inteligenciji u društvu, čime se različitim segmentima društva pružaju koristi kroz edukativne aktivnosti i angažovanje.

Institucionalna podrška i inkluzivnost ⇒ Potrebno je da javne institucije, u saradnji sa raznim međunarodnim organizacijama, uspostave fondove i resurse koji podržavaju inicijative za proširenje edukacije o veštačkoj inteligenciji. Pored toga, treba obezbediti da različiti programi i inicijative budu uključivi i dostupni svim zajednicama, pri čemu je sadržaj jezički i kulturološki prilagođen.

Zaključak

Edukacija o veštačkoj inteligenciji je od presudnog značaja za osposobljavanje društva da efikasno koristi, razume i kritički procenjuje tehnologiju i veštačku inteligenciju. Društvo koje poseduje znanje o veštačkoj inteligenciji bolje će razumeti prednosti njenih alata, kao i njihova ograničenja. Tako će svako koristiti veštačku inteligenciju na odgovoran i etički način za svoje lične i profesionalne potrebe.

Edukacija o veštačkoj inteligenciji treba da bude veoma dinamična i da napreduje, baš kao i sama tehnologija veštačke inteligencije. Institucija na čelu ovog procesa treba da bude nadležno Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija. Najveća greška bila bi kategoričko odbacivanje ovih alata i pokušaj izbegavanja širokog spektra tehnologija veštačke inteligencije koje se već uspešno integrišu u različite aspekata života.

Bibliografija

- ChatGPT, <https://chatgpt.com/>
- Copilot, <https://copilot.microsoft.com>
- Gargling, Dren. Information disorder in the digital age, Open Access, 2023, https://www.researchgate.net/publication/375229895_Fake_News_Information_Disorder_in_the_Digital_Age

- UNESCO, UNESCO calls for regulations on AI use in schools, 2023, <https://news.un.org/en/story/2023/09/1140477>
- UNESCO, Guidance for generative AI in education and research, 2023, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693/PDF/386693eng.pdf.multi>

Pregled praktične politike 3: Profesionalna etika i multikulturalizam u medijskom izveštavanju o marginalizovanim grupama

Priredila: Bljerta Aljiu, doktorantkinja, asistentkinja na Katedri za žurnalistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Prištini

Mediji često zbog nemara, nedostatka informacija, senzacionalizma ili drugih činilaca ne izveštavaju na adekvatan način o marginalizovanim grupama, uključujući osobe sa invaliditetom, nevećinske zajednice, zajednicu LGBTI, žrtve nasilja, siromašne, žene, decu i starije.

Do sada je kroz mnoge primere dokumentovano da u lokalnim medijima nisu adekvatno prikazane i zastupljene marginalizovane grupe, sa posebnim naglaskom na nevećinske zajednice i osobe koje žive u ekonomskom siromaštvu.

Neprimereno navođenje etničke pripadnosti, pogrdni nazivi, prikazivanje dece koja žive u siromaštvu, primena neadekvatne terminologije za osobe sa posebnim potrebama i zajednicu LGBTI i neprimereno prikazivanje starijih lica predstavljaju neke od najčešćih povreda profesionalne novinarske etike, koje dovode do diskriminacije i jačanja ovih stereotipa.

S druge strane, svi oblici pogrešnog prikazivanja, kakvih obično ima u onlajn medijima ili koji se šire putem digitalnih platformi, predstavljaju povredu Kodeksa za štampu. Treba naglasiti i da je „javno izazivanje ili raspirivanje mržnje, razdora i netrpeljivosti između nacionalnih, rasnih, verskih, etničkih i drugih grupa, ili na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i drugih ličnih karakteristika”,¹⁶ kažnjivo prema Krivičnom zakoniku.

Osvrtom na ove neetičke prakse, ova kratka analiza nastoji da naglasi neophodnost podizanja svesti kod medijskih radnika o važnoj ulozi koju novinari imaju u kreiranju stvarnosti i kulturnih vrednosti. Njome se skreće pažnja i na to da je neophodno da publika ima kritički pristup ovom sadržaju.

Problematika

Misija novinarstva je da kritički istražuje one koji imaju moć i bude glas onima koji su nemoćni. To je ono što navode mnogi kodeksi novinarske etike, U praksi, međutim, ne vidimo uvek etičku ulogu medija u izveštavanju o multikulturalnim događajima.

Način na koji su marginalizovane grupe prikazane u medijima igra ključnu ulogu u oblikovanju i uticanju na društvene percepcije. Izveštavanje u medijima značajno utiče na to kako ljudi razumeju

¹⁶ Zakonik br. 06/L-074 Krivični zakonik, član 141, Izazivanje razdora i netrpeljivosti, <https://gzk.rks.gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=18413>

i doživljavaju ove grupe, jer mediji služe kao pouzdan izvor informacija o svakodnevnim pitanjima sa kojima ljudi možda nemaju lično iskustvo.¹⁷

U ovom kontekstu, grupe u nepovoljnom položaju su često u medijima predstavljene u negativnom svetlu, stigmatizovane su i diskriminisane, što dovodi do pristrasnog prikazivanja punog predrasuda koje mogu uticati na percepciju većine.

Rezultati

Iako Kodeks za štampu Kosova predviđa da mediji mogu navesti nečiju etničku pripadnost samo u slučajevima kad su takve informacije od neposrednog značaja za događaj o kom se izveštava¹⁸, često su najveće povrede profesionalne etike povezane sa nepropisnim navođenjem pripadnosti.

Takva je situacija bila maja 2019. godine, kada su mediji izveštavali o jednom vrlo problematičnom događaju. Nakon što su se na društvenim mrežama proširile lažne vesti¹⁹ u kojima se tvrdilo da je otela dete, jedna žena je dva dana uzastopno bila meta različitih vidova fizičkog napada i linča od strane raznih grupa iz nekoliko opština na Kosovu. Samo u onlajn medijima na albanskom jeziku postoji preko 80 članaka o ovom događaju²⁰, gde se u svakom od njih u naslovu ističe etnička pripadnost žrtve nasilja.

„Snimci trenutka kad je napadnuta kosovska Romkinja u Uroševcu“, „Udaranje kosovske Romkinje pesnicom, Policija Kosova iznosi nove detalje“, „Kosovska Romkinja ponovo napadnuta, ovog puta u Uroševcu“, neki su od 80 naslova koje su mediji objavili na portalima povodom ovog događaja. Etnička pripadnost žene, žrtve nasilja i linča, navedena je nekoliko puta, ne samo u naslovima, već i u svakom od ovih članaka. Ovako se ne izveštava o takvim događajima. Nepotrebno isticanje etničke pripadnosti u naslovima i u člancima pojačava stigmatizaciju i diskriminaciju marginalizovanih etničkih grupa.

Na sličan način, 2019. godine, u vezi tragičnog događaja koji se dogodio u Kosovom Polju, gde je dete seksualno zlostavljano, a zatim lišeno života, mediji su izveštavali o događaju navodeći etničku pripadnost u naslovu i najmanje pet puta u članku. „Prve sumnje nakon obdukcije: Dvanaestogodišnjeg kosovskog Roma seksualno zlostavljali pedofili²¹“, naslov je teksta o ovom događaju sa jednog od portala. Navoditi etničku pripadnost kod ovakvog događaja sasvim je nepotrebno i neetički.

¹⁷ De Nolf, Ans, Lise-Lore Steeman, Rozane De Cock, i Leen d'Haenens. 2024. Tuning into Fairness? Comparative Content Analysis of Discrimination Reporting in Flemish Public and Commercial Television News. *Journalism and Media* 5: 1509– 1525. <https://www.mdpi.com/2673-5172/5/4/94>

¹⁸ Kodeks za štampu Kosova, Savet za štampu Kosova, https://agk-ks.org/site/assets/files/2614/press-code-for-kosovo_alb_1.pdf.

¹⁹ Saopštenje za javnost i apel Policije Kosova, YouTube, 2019: <https://youtu.be/bUCiUFKSKG00>

²⁰ 80 članaka iz raznih medija na ovu temu generisala je platforma „fax.al“, koja organizuje, prikuplja, rangira i prikazuje sadržaj drugih veb-sajtova na albanskom jeziku: <https://fax.al/news/20758972/dalin-pamje-te-reja-gruaja-rome-u-godit-brutalisht-nga-ky-i-ri-ne-mes-te-ferizajt>

²¹ Periskop, pristupljeno 10.11.2024. godine <https://www.periskopi.com/dyshimet-e-para-pas-autopsise-12-vjecari-rom-u-abuzua-seksualisht-nga-pedofile/>

Takođe, kod izveštavanja o ekonomskom siromaštvu, mnogo je primera gde se otkriva identitet dece koja žive u takvim uslovima, uključujući njihova imena i izgled. U medijima se deca ne smeju izlagati neafirmativnim događajima koji bi mogli dovesti do stigmatizacije, sramoćenja ili čak maltretiranja. Često emisije namenjene prikupljanju sredstava za takve porodice i poboljšanju njihove situacije prikazuju siromaštvo u kojem one žive, otkrivajući identitet dece koja žive u takvim uslovima.

Korišćenje neobrađenih slika dece u takvim okolnostima, bez obzira na odobrenje roditelja, može dovesti do buduće stigmatizacije dece. Ukoliko analiziramo emisiju pod nazivom „Edhe une jam Kosove“ (na srpskom: „I ja sam Kosovo“), koja se emituje godinama i ima desetine epizoda dostupnih na kanalu Radio televizije 21 na Jutjubu, u mnogim epizodama prikazana su deca koja žive u teškim ekonomskim uslovima.

Za potrebe ove analize, pregledane su televizijske emisije od 2014. do 2020. godine, i otkriveno je da svake godine najmanje jedna emisija u potpunosti prikazuje decu kroz snimke njihovih domova, naglašavajući njihovu borbu sa teškim ekonomskim uslovima.

Prema UNICEF-u i drugim organizacijama za prava dece, prilikom izveštavanja o temama koje se tiču dece, mediji treba da daju prioritet najboljim interesima dece. Ovo podrazumeva zaštitu njihovog dostojanstva i privatnosti, posebno u osetljivim situacijama. Prema Smernicama o medijskom izveštavanju o deci, koje je podržao UNICEF, identitet deteta (njegovog imena i/ili slike) treba koristiti u skladu sa najboljim interesima deteta. U slučajevima kad se otkrije identitet deteta, ono mora biti zaštićeno od svake štete ili incidenta koji bi mogli da ga stigmatizuju.²²

Preporuke

- Aktuelni programi obuke usmereni na jačanje kapaciteta novinara, posebno mladih novinara, za izveštavanje o marginalizovanim grupama promovisali bi inkluzivniji pristup i pomogli u sprečavanju povreda etike u medijskom izveštavanju.
- Institucije, organizacije građanskog društva i medijske redakcije treba da obezbede i proslede informativne materijale u cilju upotrebe odgovarajuće terminologije prilikom diskusije ili izveštavanja o marginalizovanim grupama. Ovi materijali treba da budu dostupni svim članovima publike kako bi se promovisala upotreba nediskriminacionog jezika.
- Nadležne institucije treba da obrate pažnju kod identifikovanja i sankcionisanja slučajeva kršenja Krivičnog zakonika povezanih sa podsticanjem ili javnim raspirivanjem mržnje, razdora i netrpeljivosti među etničkim, rasnim, verskim, kulturnim i drugim grupama, ili na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i drugih ličnih karakteristika.
- Širenje medijske pismenosti na publiku uticalo bi na način na koji publika doživljava događaje ili neprofesionalno izveštavanje o marginalizovanim grupama. Razvijanje kritičkog mišljenja publike o ovim izveštajima i dopiranje do njih kroz multikulturalni pristup pomoglo

²² The Media and Children's Rights Guidelines: A Practical Introduction for Media Professionals. The Lao PDR Journalists Association, MICT Lao PDR and UNICEF Lao PDR. Vientiane, 2021.
[https://www.unicef.org/laos/media/6496/file/Media_and_Children's_Rights_\(2021\).pdf](https://www.unicef.org/laos/media/6496/file/Media_and_Children's_Rights_(2021).pdf)

bi u slabljenju stereotipa i predrasuda koje mediji mogu stvoriti o marginalizovanim grupama.

- Mediji treba da se uključe u primenu pristupa koji uvažava i promoviše kulturološku raznolikost, uvažavajući i gledišta marginalizovanih grupa na način koji isključuje stigmatizaciju i etiketiranje.

Zaključak

Unapređenje pristupa u medijskom izveštavanju o marginalizovanim grupama je od suštinskog značaja za pravedno i informisano društvo. Posvećenost medija poštovanju različitosti i promovisanju inkluzije jača poverenje javnosti u medije i doprinosi stvaranju pravednijeg društva osetljivog na različite kulture i identitete.

Bibliografija

- De Nolf, Ans, Lise-Lore Steeman, Rozane De Cock, i Leen d'Haenens. Tuning into Fairness? Comparative Content Analysis of Discrimination Reporting in Flemish Public and Commercial Television News. *Journalism and Media* 5 (2024): 1509– 1525. <https://www.mdpi.com/2673-5172/5/4/94>.
- The Lao PDR Journalists Association, MICT Lao PDR, and UNICEF Lao PDR. *The Media and Children's Rights Guidelines: A Practical Introduction for Media Professionals*. Vientiane, 2021. [https://www.unicef.org/laos/media/6496/file/Media and Children's Rights \(2021\).pdf](https://www.unicef.org/laos/media/6496/file/Media%20and%20Children's%20Rights%20(2021).pdf).
- Savet za štampu Kosova. *Kodeks za štampu Kosova*. https://agk-ks.org/site/assets/files/2614/press-code-for-kosovo_alb_1.pdf.
- Policija Kosova „Saopštenje za medije i apel povodom slučaja žene fizički napadnute i lažno optužene za kidnapovanje“. Video na jutjubu, <https://youtu.be/bUCiUFXKG00>.
- Periskop. „Prve sumnje nakon obdukcije: Dvanaestogodišnjeg Roma seksualno zlostavljali pedofili.“ pristupljeno 10. novembra 2024. <https://www.periskopi.com/dyshimet-e-para-pas-autopsise-12-vjecari-rom-u-abuzua-seksualisht-nga-pedofile/>.

Pregled praktične politike 4: Prikaz žena u tekstovima albanske popularne muzike kroz stereotipe i seksistički jezik

Priredila: Bljerta Aljiu, doktorantkinja, asistentkinja na Katedri za žurnalistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Prištini

U raznim produktima masovnih medija, žene i devojke često se prikazuju kroz stereotipe, korišćenje mizogenog i seksističkog jezika. Ovakvo prikazivanje žena posebno je evidentno u muzičkim produkcijama na albanskom jeziku, gde se žene često vrednuju prvenstveno prema njihovom fizičkom izgledu i prikazuju se kao pohlepne, ekonomski zavisne od muškaraca i nestručne u određenim oblastima. Ova kratka analiza ispituje tekstove popularnih pesama poslednjih godina, fokusirajući se na prikazivanje žena i vrednosti koje im se pripisuju kroz muziku, kao i na uticaj koji ovi prikazi imaju na društvo. Njom se poziva na povećanje svesti i promovisanje odgovornije rodne zastupljenosti u muzici.

Problematika

Muzika je moćno sredstvo za oblikovanje kulturnog identiteta i jačanje društvenih normi, posebno među mladima.²³ Smatra se da muzički tekstovi imaju važnu ulogu u razvoju kulture i šire. Tekstovi pesama nisu samo odraz društva, već imaju snažan uticaj na njegovo oblikovanje.²⁴

U tom kontekstu, analitički pregled 20 najpopularnijih pesama na albanskom jeziku iz 2022. i 2023. godine²⁵ otkriva da, premda dopiru do širokog auditorijuma, ove pesme često prenose poruke kojima se jačaju rodni stereotipi.

Publici se serviraju muzičke produkcije iz žanrova hip-hop, pop i R&B, koji se uglavnom bave temama ljubavi i svakodnevnog života, a obuhvataju sadržaje koji ženama daju ograničene uloge, fokusirajući se uglavnom na njihov fizički izgled. Ovakvo umanjeno uloge žena u društvu dovodi do pogrešnih percepcija i jača rodne stereotipe, u ovom slučaju dodeljujući ženama neadekvatne uloge.

²³ Susan Hallam and Evangelos Himonides, *The Power of Music: An Exploration of the Evidence*. Kembridž, UK: Open Book Publishers, 2022, <https://www.openbookpublishers.com/books/10.11647/obp.0292>

²⁴ Davis, Sheila. "POP LYRICS: A Mirror and a Molder of Society". *ETC: A Review of General Semantics* 42, br. 2 (1985) 167–169. <http://www.jstor.org/stable/42576743>.

²⁵ Ova lista je prikupljena putem zvaničnog zahteva na veb-sajtu popnabile.com, koji je dao sledeću listu 20 najslušanijih albanskih pesama onlajn: „Corazon” -Butrint Imeri i Don Xhoni; „Kuku” -Butrint Imeri; „Zemër” -Dhurata Dora i Soolking; „EX” -Elvana Gjata i DJ Gimi-O i Bardhi; „Criminal” -Dhurata Dora; „Katile” -Don Xhoni; „Gjuj Per To” -Loredana i Don Xhoni; „O Habibi [Albanian Remix]” -Dj Gimi; „TL (Toxic Love)” -Elgit Doda; „Ku Je Ti” -Finem; „Bonjour Madame” -Noizy i Mozzik; „Dashni” -Dafina Zeqiri i MUMA; „Ku Je” -Elgit Doda; „Dale” -Kidai Ledri Vula i Butrint Imeri; „Trust Me” -Don Xhoni; „Alkool” -Noizy i Yll Limani; „Lshoja Zanin” -Yll Limani; „Ska” -Elvana Gjata i Mozzik; „Mi Amor2” -Noizy i Dhurata Dora; „Diell2-Fifi”, www.popnabile.com

Međunarodne studije pokazuju i da su hip-hop, R&B i soul žanrovi koji imaju najveći udeo pesama sa seksističkim sadržajem, bez obzira na pol izvođača.²⁶ Naučna studija „A Large-Scale Analysis of Gender Bias and Sexism in Music Lyrics“ (Velika analiza rodne pristrasnosti i seksizma u muzičkim tekstovima), urađena za najpopularnije pesme na engleskom jeziku tokom pet decenija (1960 - 2010), ističe da u smislu jezičke pristrasnosti, tekstovi muških solo pevača sadrže više rodni predrasuda nego tekstovi solo pevačica. To se može primetiti, na primer, u stereotipu koji opisuje muškarce kao jače i orijentisane na uspeh u karijeri, a žene kao posvećenije porodici.²⁷

Istovremeno, znatan procenat ispitanika smatra da popularna muzika utiče na njihov život i gleda na ovaj sadržaj kao na jačanje rodni stereotipa. Podsticanje kritičkog razmišljanja pri interakciji sa muzičkim proizvodima je ključno, posebno za mlađu publiku.

Rezultati

Objektivizacija žena i seksizam u muzičkim tekstovima Analitičkim pregledom tekstova popularni pesama uočeno je da se devojčice i žene često prikazuju tako da se njihova uloga svodi na površne karakteristike kao što su figura tela, stil odevanja i ekonomska zavisnost od muškaraca. Najpopularnije pesme poslednjih godina šire omalovažavajući jezik koji žene prikazuje kao „seksualne objekte“, i šalju poruke kojima se jačaju stereotipi i vrši podela rodni uloga.

Na primer, u pesmi „Corazon“ Butrinta Imerija i Dona Džonija, gde se žene porede sa kokainom, kako bi se izrazila emocionalna zavisnost i fizička privlačnost, pronalazimo analogiju koja žene tretira kao objekte upotrebe, a ne kao ravnopravne partnere u vezi.

U međuvremenu, „Kupiću ti dijamante, nisam tu da ti kupujem ruže“, fraza je iz ove pesme koja učvršćuje stereotip da su žene ekonomski zavisne od muškaraca i da ih privlače materijalne stvari.

U pesmi „Bonjour, Madame“, koju izvode Noizy i Mozzik, žena je opisana njenom figurom tela i izgledom, dok tekst istražuje vizuelne aspekte na seksistički način, prikazujući žene kao seksualne objekte i umanjujući bilo kakav sadržaj njihovog karaktera ili ličnosti. Ovakvom vrstom prikazivanja marginalizuje se uloga žena i utiče se na stvarnu percepciju publike.

Upotreba vulgarnog i nasilničkog jezika - Tekstovi nekih pesama sadrže neprimerenu terminologiju i promovisu nasilje nad ženama kao deo romantičnih odnosa, stvarajući ambijent u kojem se nasilje i kriminal veličaju kao simbol ljubavi. Pesa „Gjuj për to“ (Pucam za nju) Ljoredane i Dona Džonija sadrži izraze kojima se iskazuje spremnost da se ubije za svog partnera, čime se učvršćuje ideja ljubavi kao sredstva kontrole.

Uticaj na percepciju publike i jačanje rodni stereotipa - Iz ankete sprovedene sa 100 ispitanika različitog uzrasta kako bi se videlo kakav uticaj muzički proizvodi imaju na njih, velika većina ispitanika na Kosovu tvrdi da na njihovu percepciju uloge žene negativno utiče muzički sadržaj.²⁸

²⁶ Betti, L., Abrate, C. & Kaltenbrunner, A. Large scale analysis of gender bias and sexism in song lyrics. EHR Data Sci. 12, 10 (2023).

https://www.researchgate.net/publication/370167004_Large_scale_analysis_of_gender_bias_and_sexism_in_song_lyrics

²⁷ Ibid

²⁸ Iz prezentacije istraživanja „Prikaz žena u tekstovima albanske popularne muzike“ na Međunarodnom seminaru o albanskom jeziku, književnosti i kulturi, 41. izdanje u Prištini: <https://www.facebook.com/share/p/53TYKnxDS6wXkxNX/>

Skoro 89% učesnika ankete izrazilo je uverenje da poruke koje upućuje popularna albanska muzika negativno utiču na način na koji se žene i devojke percipiraju u stvarnom životu, jačajući rodne stereotipe i prikazujući žene u površnim, a ne suštinskim aspektima.

Dok su za većinu ispitanika muzički tekstovi od posebnog značaja prilikom slušanja pesama, skoro 98% njih izjavilo je da su nailazili na tekstove pesama na albanskom jeziku sa neprikladnim i vulgarnim sadržajem. Velika većina njih takođe je izjavila da su nailazili na muzičke tekstove na albanskom jeziku sa sadržajem koji jača rodne stereotipe.

Preporuke

Podizanje svesti među produkcijским kućama, umetnicima, muzičkim producentima i tekstopiscima o negativnim efektima seksističkih sadržaja i promovisanja nasilja u društvu uticalo bi na stvaranje muzike koja predstavlja žene i devojke u boljem svetlu.

Mediji treba da sprovode strogu regulatornu politiku kojom se zabranjuje seksistički muzički sadržaj u njihovim dnevnim programima. Mediji treba da se fokusiraju na promovisanje pozitivnih uzora koji promovišu pozitivne pristupe i rodnu ravnopravnost.

Publika, posebno mladi kao najveći pratioci muzičkih trendova, treba da ima mogućnosti da se kroz školske programe, ali i neformalno učenje, upozna sa muzičkim trendovima i materijalima o medijskoj pismenosti, što bi kod njih podstaklo kritičko razmišljanje u vezi sa konzumiranjem proizvoda masovnih medija, uključujući muziku.

Relevantne institucije, u saradnji sa organizacijama građanskog društva i umetničkom zajednicom, treba da izrade jasne smernice za muzičke proizvode, kojima se utvrđuju standardi za pravičnu rodnu zastupljenost i sankcioniše distribuiranje materijala koji sadrže pogrdan jezik i jačaju rodnu diskriminaciju. Stoga postoji potreba da se pripremi i sprovodi regulatorno zakonodavstvo kojim se zabranjuje muzički sadržaj kojim se promovišu rodni stereotipi, seksizam i nasilje.

Zaključak

Širenje rodni stereotipa i objektivizacija u albanskoj popularnoj muzici pitanje je na koje treba gledati sa zabrinutošću. Studijom se naglašava vitalna potreba da se preduzmu neophodne radnje kojima se obezbeđuje i promoviše medijska pismenost za publiku na Kosovu, posebno za mlađu publiku. Podsticanje kritičkog razmišljanja među publikom ključno je za promovisanje stvaranja odgovornog i pravičnog sadržaja, čime se pomaže jačanje pozitivnog prikaza žena i devojaka u društvu.

Bibliografija

- Hallam, Susan i Evangelos Himonides. *The Power of Music: An Exploration of the Evidence*. Kembridž, UK: Open Book Publishers, 2022. <https://books.openbookpublishers.com/10.11647/obp.0292.pdf>.
- Davis, Sheila. „POP LYRICS: A Mirror and a Molder of Society“. *ETC: A Review of General Semantics* 42, br. 2 (1985). <http://www.jstor.org/stable/42576743>.

- Betti, L., Abrate, C., i Kaltenbrunner, A. „Large Scale Analysis of Gender Bias and Sexism in Song Lyrics“. *EPJ Data Science* (2023).
https://www.researchgate.net/publication/370167004_Large_scale_analysis_of_genderbias_and_sexism_in_song_lyrics.
- Prezentacija istraživanja „Prikaz žena u tekstovima albanske popularne muzike“ na Međunarodnom seminaru o albanskom jeziku, književnosti i kulturi, 41. izdanje u Prištini.
<https://www.facebook.com/share/p/53TYKnxds6wXkxNX/>.

Pregled praktične politike 5: Medijska pismenost kao rešenje za osnaživanje učenika u borbi protiv onlajn rizika

Priredila: Bljerta Aljiu, doktorantkinja, asistentkinja – Katedra za žurnalistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Prištini

Digitalna transformacija je prepoznata kao moćna sila koja preoblikuje društva i ekonomije, duboko utičući na svakodnevni život. Ova evolucija naglašava hitnu potrebu za unapređivanjem digitalnih sposobnosti u okviru sistema i institucija obrazovanja i obuke.²⁹

Međunarodna studija o računarskoj i informacionoj pismenosti sprovedena među učenicima naglašava da mladi ljudi ne razvijaju sofisticirane digitalne veštine naprosto zato što odrastaju koristeći digitalne uređaje.³⁰ Ovo ukazuje na potrebu da mladi ljudi pohađaju adekvatne programe za razvijanje svojih sposobnosti za efikasno korišćenje digitalnih uređaja, kako bi im oni mogli biti od koristi u školovanju, kao i budućim obavezama.

Istovremeno, ukoliko pogledamo izloženost dece i mladih medijima u protekloj deceniji, sa posebnim naglaskom na digitalne medije, vidimo drastično povećanje količine vremena provedenog u konzumiranju medijskih sadržaja. Prema istraživanju međunarodnih organizacija koje se bave pitanjima medijske pismenosti, deca uzrasta između 8 i 12 godina provode četiri do šest sati na digitalnim medijima, dok adolescenti stariji od 12 godina provode na medijima u proseku sedam do devet sati dnevno.³¹ Sličan trend među ovim starosnim grupama vlada i na Kosovu. Istraživanje sprovedeno za potrebe ove analize sa učenicima iz 25 osnovnih i srednjih škola na Kosovu pokazuje da skoro 40% ispitanika koristi digitalne platforme do četiri sata dnevno.

S obzirom na ogromnu količinu vremena koje provode onlajn ili pred ekranima, deca i mladi su veoma izloženi raznim porukama koje mogu negativno uticati na njihovo zdravlje, dobrobit i identitet.

Ova kratka analiza naglašava hitnu potrebu da se svakom detetu i mladoj osobi ponudi prilika da se informiše o opasnostima i štetama koje nosi izlaganje različitim medijskim sadržajima. Takođe je potrebno dati informacije o tome kako izbeći ove opasnosti tako da medijski sadržaji služe za zabavu, pravilno informisanje i pozitivan angažman. Obrazovne institucije treba da daju prioritet

²⁹The Digital Education Action Plan (2021-2027), Evropska unija (EU), Brisel, 2020

<https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan>

³⁰ Fraillon, Ainley, Schulz, Friedman, Duckworth, Preparing for Life in a Digital World: International Computer and Information Literacy Study 2018, Springer International Publishing, februar 2020

<https://www.iea.nl/sites/default/files/2020-04/IEA%20International%20Computer%20and%20Information%20Literacy%20Study%202018%20International%20Report.pdf>

³¹Media Literacy Now, NVO Media Literacy Now, datum pristupa: 05.11.2024. god., <https://medialiteracynow.org/>

razvoju digitalnih vještina kod mladih, osposobljavajući ih da napreduju u digitalnom okruženju koje se stalno razvija i pripremajući ih za buduće prilike.

Problematika

Mediji i tehnologija su danas sveprisutni, bilo kod kuće, u školi, na poslu, u objektima za rekreaciju, itd. Sve poruke i informacije dobijene iz medija, tradicionalnih ili digitalnih, utiču na oblikovanje stavova i uverenja publike o mnogim pitanjima. Istovremeno, platforme i proizvodi masovnih medija pomažu publici, posebno mladima, da se izraze, razmenjuju informacije i povezuju se sa drugima.

Iako digitalni svet pruža brojne prednosti, on nosi sa sobom i značajne rizike, posebno kada je reč o negativnim efektima medijskih poruka na mlađu publiku. Onlajn sigurnost, onlajn maltretiranje, netačne informacije i obmanjujuće informacije, nizak stepen samopouzdanja, problemi sa mentalnim zdravljem, negativna slika o sopstvenom telu, jačanje stereotipa i prekomerno gledanje u ekran samo su neke od najučestalijih onlajn opasnosti sa kojima se učenici i mladi ljudi mogu susresti na svakom koraku.³²

Da bi zaštitili sebe i svoje vršnjake od ovakvih okolnosti, učenici moraju izgraditi skup vještina koje im pomažu da analiziraju informacije i poruke koje dobijaju na različitim digitalnim platformama.

Medijski teoretičari i stručnjaci smatraju da ljudi treba da budu u stanju da pristupe, analiziraju i kritički razmišljaju o nizu poruka koje primaju i šalju, kako bi donosili informisane odluke o svakodnevnom pitanjima sa kojima se susreću, kao što su zdravlje, posao, politika i zabava.³³

A upravo kroz medijsku pismenost se razvijaju ove vještine. Medijska pismenost je osmišljena tako da neguje kritičko razmišljanje i logičko rezonovanje, osnažujući pojedince da budu dobro informisani u svakom trenutku i aktivno se angažuju kao odgovorni građani u napredak demokratskog društva.³⁴

Uključivanje medijske pismenosti u nastavne planove i programe u školama, kao i u neformalno obrazovanje, učenicima i mladima može pružiti osnovne vještine za ublažavanje štetnosti i rizika povezanih sa onlajn interakcijama.

Rezultati

Učenici na Kosovu vide medijsku pismenost kao rešenje za onlajn rizike - Anketa sprovedena 2024. godine imala je za cilj da detaljnije analizira navike korišćenja digitalnih platformi među učenicima osnovnih i srednjih škola u 25 škola na Kosovu, i pokazala je da skoro 80% od 500 ispitanika smatra

³² Media Literacy Now, NVO Media Literacy Now, pristupljeno: 05.11.2024. godine, <https://medialiteracynow.org/>

³³ Hobbs, Renee, The Aspen Institute Communications and Society Program, Digital and Media Literacy: A Plan of Action, Washington, D.C.: The Aspen Institute, novembar 2010. https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/2010/11/Digital_and_Media_Literacy.pdf

³⁴ Tahiri Aliu, Lindita, Critical Media Literacy, Armageddon, Priština, 2018.

da bi bilo korisno uvrstiti predmet „Medijska pismenost“ u njihov nastavni plan i program.³⁵ Isti su ocenili da bi medijska pismenost kao školski predmet bila od velike pomoći u načinu shvatanja i analize medijskih poruka, uključujući oglase, video zapise, objave, vesti i razne trendove koji se dele preko digitalnih platformi.

Istovremeno, učenici su otkrili da na njihov stil života u velikoj meri utiču digitalne platforme, sa posebnim naglaskom na društvenim medijima na kojima provode veliki deo svog vremena. 79.8% njih je reklo da savete o odeći, muzici, sportu i hrani dobijaju preko društvenih medija. Ovo ističe direktan uticaj koji medijski sadržaj ima na ovu publiku. Zapravo, skoro 60% njih je reklo da su kupili proizvode onlajn, rukovodeći se onlajn oglasima koje su videli u društvenim medijima.

Medijska pismenost unapređuje sposobnosti učenika za pravičnu i analitičku percepciju medijskih poruka - Smatra se da medijska pismenost pruža neophodne alate i veštine koje publika može koristiti da bi bila siguran i sposoban potrošač medija.³⁶ Prema međunarodnoj organizaciji Media Literacy Now, medijska pismenost širi koncept obrazovanja, imajući u vidu da danas medijske poruke poprimaju različite oblike, a pismenost više prosto ne može podrazumevati samo sposobnost čitanja i pisanja. Media Literacy Now takođe ocenjuje da medijska pismenost priprema mlade ljude da razumeju medijske izvore i sisteme, njihovu svrhu i uticaj, kao i alate za kritičko razmišljanje i samoregulaciju.

Preporuke

Obrazovne ustanove na Kosovu moraju preduzeti sve neophodne tehničke i suštinske korake da što pre uvrste predmet medijske pismenosti u formalnu školsku nastavu.

S obzirom da predmet medijske pismenosti nije uvršten kao redovan u nastavne planove i programe, škole treba da uvrste medijsku pismenost kao izborni predmet i povećaju kapacitete nastavnika da doprinesu ovoj temi.

Obrazovne ustanove treba da organizuju obuku i osmisle školske materijale, informativne brošure i relevantnu literaturu o medijskoj pismenosti. Obuka i literatura treba da budu pristupačni i namenjeni nastavnicima, učenicima i roditeljima.

Zaključak

Medijska pismenost je izuzetno važna za pripremu novih pokolenja da uspešno deluju u složenom digitalnom okruženju današnjice. Integrisanjem medijske pismenosti kao predmeta u obrazovni sistem podigli bi se čvrsti temelji koji bi učenicima i mladima omogućili da se zaštite od opasnosti koje vrebaju iz lažnih i obmanjujućih informacija, onlajn nasilja, širenja predrasuda itd.

³⁵ Blerta Aliu, International Seminar on the Albanian Language, Literature, and Culture, August 28, 2024, Culture Session, The Influence of Global Trends on Albanian Youth as Users of Digital Platforms, <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=968867438378479&set=a.729525618979330&type=3>

³⁶ Media Literacy Now, NVO Media Literacy Now, pristupljeno: 05.11.2024. god., <https://medialiteracynow.org/>

Da bi se osigurala sigurnija budućnost i mladi osnažili tačnim informacijama, od suštinske je važnosti podstaći široko učešće zajednice. Ovaj proces treba da krene od institucija, škola i porodica, s tim da svaka zainteresovana strana ima vitalnu ulogu u odgovoru na ovo važno pitanje.

Bibliografija

- Hobbs, Renee. *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*. Washington, D.C.: The Aspen Institute Communications and Society Program, novembar 2010.
https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/2010/11/Digital_and_Media_Literacy.pdf.
- Tahiri Aliu, Lindita. *Critical Media Education*. Priština: Armageddon, 2018.
- Fraillon, Julian, John Ainley, Wolfram Schulz, Tim Friedman, and Daniel Duckworth. *Preparing for Life in a Digital World: International Computer and Information Literacy Study 2018*. Springer International Publishing, februar 2020.
<https://www.iea.nl/sites/default/files/2020-04/IEA%20International%20Computer%20and%20Information%20Literacy%20Study%202018%20International%20Report.pdf>
- *The Digital Education Action Plan (2021–2027)*. Brisel, 2020.
<https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan>.
- Media Literacy Now. NGO Media Literacy Now. Pristupljeno 5. novembra 2024.
<https://medialiteracynow.org/>.

Pregled praktične politike 6: Uloga veštačke inteligencije u povećanju tačnosti i brzine u borbi protiv dezinformacija

Priredio: Dren Gerguri, asistent, dr nauka – Katedra za novinarstvo, Filološki fakultet, Univerzitet u Prištini

Problematika

Dezinformacije i dalje predstavljaju jedan od glavnih izazova za važne društvene procese širom sveta. Brojne mogućnosti za zloupotrebu različitih alata zasnovanih na veštačkoj inteligenciji, koje su na raspolaganju zlonamernim akterima, iziskuju brže delovanje i odgovor i proveravača činjenica. Situacija u informacionom ekosistemu se još više promenila nakon uključivanja veštačke inteligencije. Rasprostranjeno širenje dezinformacija na digitalnim platformama, izazvano i razvojem različitih alata veštačke inteligencije, predstavljalo je veliki izazov za ručnu proveru činjenica.

Posledično, proveravači činjenica treba sve više da integrišu veštačku inteligenciju u svoj svakodnevni rad kako bi efikasno odgovorili na veliku količinu dezinformacija prisutnih u našem informacionom ekosistemu. Razne kompanije su razvile alate zasnovane na veštačkoj inteligenciji, koji nude rešenja za izazove ručnog proveravanja činjenica, procesa koji može oduzeti puno vremena i resursa.

Rezultati

Automatizacija procesa i veća efikasnost - Automatizacija različitih zadataka posredstvom veštačke inteligencije može značajno povećati brzinu, obim i tačnost provere činjenica.³⁷ Jedan od načina podrazumeva da se kroz obradu prirodnog jezika i analizu sadržaja identifikuju glavne tačke teksta, otkriju protivrečnosti u samom tekstu i uoče logičke greške. Alati veštačke inteligencije mogu pomoći da se analizira da li se u tekstu koriste emotivni ili zlonamerni izrazi.³⁸ Još jedan način podrazumeva osmišljavanje modela koji mogu identifikovati određene fraze ili stilove pisanja, koji se prevashodno koriste u dezinformacijama. Isto bi omogućilo analizu velikih skupova podataka, a veštačka inteligencija bi bila u stanju da otkrije anomalije unutar datog skupa. Veštačka inteligencija se može koristiti i za analizu audiovizuelnih sadržaja. Alati zasnovani na veštačkoj inteligenciji mogu analizirati fotografije, kako bi proverili da li su izmenjene ili veštački napravljene.³⁹

³⁷ Robert Wolfe & Tanushree Mitra, „The Impact and Opportunities of Generative AI in Fact-Checking.” ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, 2024.

³⁸ Isabel Straw & Chris Callison-Burch, Artificial Intelligence in mental health and the biases of language-based models. PLOS ONE, 15(12), 2020, e0240376.

³⁹ Dren Gërguri, The role of AI in the information war: From analysis to shaping narratives, 2024, <https://drengerguri.com/the-role-of-ai-in-the-information-war-from-analysis-to-shaping-narratives/>

Alati zasnovani na veštačkoj inteligenciji za borbu protiv dezinformacija - Različite kompanije već rade na stvaranju novih alata i aplikacija koje koriste veštačku inteligenciju za pomoć u proveru činjenica. ClaimBuster, MyAIFactChecker, Factiveverse, i GPTzero su samo neki od alata za tekstualnu proveru koje možemo istaći i koje proveravači činjenica već koriste u različitim zemljama širom sveta. Svi oni se mogu koristiti besplatno, mada postoje i drugi koje se plaćaju, kao što je Perspective API koji je osmislio Google ili Factiveverse.

ClaimBuster⁴⁰ se može koristiti za brzo identifikovanje različitih tvrdnji koje kruže internetom. MyAIFactChecker funkcioniše po sličnom principu⁴¹, osim što nudi širok spektar usluga, uključujući analizu raspoložnja i klasifikaciju resursa. Danas postoje specijalizovani alati za identifikaciju teksta koji generiše veštačka inteligencija, kao još jedna prilika za otkrivanje dezinformacija kada se proizvode korišćenjem veštačke inteligencije. Jedan od njih je GPTzero⁴², koji otkriva da li je sadržaj generisan veštačkom inteligencijom i da li je reč o članku ili komentarima sa društvenih medija koje su kreirali botovi.

Pored provere teksta, alati zasnovani na veštačkoj inteligenciji sada mogu pomoći u verifikaciji audio, slikovnog ili video sadržaja. AI or NOT⁴³ je alatka koja pomaže u proveru fotografija ili audio sadržaja generisanog pomoću veštačke inteligencije. Međutim, kada je reč o video zapisima generisanim veštačkom inteligencijom, kao što su dipfejk, još uvek ne postoji dovoljno efikasan alat za njihovo otkrivanje, jer postojeći alati još uvek nemaju potrebnu tačnost da bi bili potpuno pouzdani. Stoga, možemo predložiti upotrebu modela DeepFakeShield⁴⁴ koji nudi šest koraka koji svakome mogu pomoći da proveru da li je video odrađen dipfejk tehnologijom ili ne.

Aktuelna ograničenja alata veštačke inteligencije - U celoj ovoj evoluciji, ključno je prepoznati ograničenja alata veštačke inteligencije. Na primer, ovi algoritmi se obučavaju na određenim skupovima podataka, što naglašava važnost podataka koji su upotrebljeni prilikom inicijalnog obučavanja.⁴⁵ Pored toga, jezik predstavlja još jedan značajan izazov, jer su neki alati veštačke inteligencije obučeni samo na konkretnim jezicima, što može umanjiti njihovu efikasnost na drugim jezicima.

Preporuke

Za razvoj infrastrukture:

Podrška osmišljavanju specijalizovanih alata veštačke inteligencije za albanski jezik ⇨ Da bi se unapredio kredibilitet i dostupnost provere činjenica na Kosovu, preporučujemo stvaranje

⁴⁰ ClaimBuster, <https://idir.uta.edu/claimbuster/factchecker/>

⁴¹ <https://www.myaifactchecker.org/fact/>

⁴² <https://gptzero.me/>

⁴³ <https://www.aiornot.com/dashboard/home>

⁴⁴ Dren Gërguri, Introducing DeepfakeMburoja: 6-step model to combat artificial intelligence manipulation, 2024, <https://drengerguri.com/prezantimi-i-deepfakemburoja-modeli-me-6-hapa-per-te-luftuar-manipulimin-nga-inteligenca-artificiale/>

⁴⁵ Emily M Bender, Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major, and Shmargaret Shmitchell. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? In Proceedings of the 2021 ACM conference on fairness, accountability, and transparency. 2021, 610–623

okruženja koje podstiče kompanije na razvoj alata veštačke inteligencije na albanskom jeziku. Specijalizovanjem za ovaj jezik, ovi alati postaju efikasniji kada se obuče na lokalnim materijalima, što će na kraju koristiti proveravačima činjenica, novinarima i drugim stručnim licima u zajednici koja govori albanski.

Finansiranje istraživačkih projekata na univerzitetima ⇒ Visokoškolske ustanove treba da osmisle nove istraživačke projekte usmerene na integraciju veštačke inteligencije u različite oblasti.

Za proveravače činjenica:

- *Integracija alata veštačke inteligencije u proveru činjenica* ⇒ Podrška organizacijama za proveru činjenica u integraciji alata veštačke inteligencije u svoj rad.
- *Saradnja sa industrijom* ⇒ Podrška većoj saradnji između proveravača činjenica i tehnoloških ili medijskih kompanija.
- *Specifično istraživanje* ⇒ Ove organizacije zahtevaju podršku u vidu istraživačkih grantova u partnerstvu sa istraživačima.

Za edukaciju i podizanje svesti:

- *Uključivanje edukacije o veštačkoj inteligenciji u nastavni plan i program* ⇒ Da bi se steklo dublje shvatanje uloge veštačke inteligencije, posebno u procesu provere, kao i njenog uticaja na svakodnevni život, neophodno je omogućiti edukaciju na ovu temu. Edukacija o veštačkoj inteligenciji će podržavati razvoj, primenu i etičku upotrebu veštačke inteligencije. Neodgovorno korišćenje veštačke inteligencije samo stvara dodatne probleme za informaciono okruženje. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, od presudne je važnosti sprovesti različite mere koje imaju za cilj da edukuju pojedince o veštačkoj inteligenciji, posebno o njenoj opštoj ulozi i primeni u proveravanju činjenica.
- *Organizovanje edukativnih kampanje* ⇒ Još jedan važan korak za vladine institucije, kao i građansko društvo, podrazumeva učesće u kampanjama koje promovišu edukaciju o veštačkoj inteligenciji, kako bi se podigla svest o njenoj ulozi u društvu, kao i o njenom etičkom i odgovornom korišćenju.

Zaključak

Brzo napredovanje tehnologije i veštačke inteligencije ne umanjuje važnost ljudskog rasuđivanja u procesu provere. Naprotiv, ono samo osnažuje proveravače činjenica da brže identifikuju slučajeve dezinformacija ili manipulacije koristeći ove alate veštačke inteligencije. Stoga, uprkos razvoju alata zasnovanih na veštačkoj inteligenciji, ljudski nadzor i rasuđivanje ostaju presudni u procesu provere, a njihovo kombinovanje sa alatima veštačke inteligencije pomaže u efikasnijoj borbi protiv dezinformacija.

Bibliografija

- AlorNot, <https://www.aiornot.com/dashboard/home>

- Bender, Emily M, Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major, and Shmargaret Shmitchell. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? In Proceedings of the 2021 ACM conference on fairness, accountability, and transparency. 2021, 610–623
- ClaimBuster, <https://idir.uta.edu/claimbuster/factchecker/>
- Gërguri, Dren. Presentation of Deepfake Mburoja: 6-step model to combat artificial intelligence manipulation, 2024, <https://drenerguri.com/prezantimi-i-deepfakemburoja-modeli-me-6-hapa-per-te-luftuar-manipulimin-nga-inteligenca-artificiale/>
- Gërguri, Dren. The role of AI in the information war: From analysis to shaping narratives, 2024, <https://drenerguri.com/the-role-of-ai-in-the-information-war-from-analysis-to-shaping-narratives/>
- GPTZero, <https://gptzero.me/>
- MyAIFactChecker, <https://www.myaifactchecker.org/fact/>
- Straw, Isabel & Chris Callison-Burch, Artificial Intelligence in mental health and the biases of language-based models. PLOS ONE, 15(12), 2020, e0240376.
- Wolfe, Robert & Tanushree Mitra, „The Impact and Opportunities of Generative AI in Fact-Checking.“ ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, 2024.